
Ocene in poročila

Z v o n k o B e r g a n t : Slovenski klasični liberalizem. Idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921. Nova revija, Ljubljana 2000, 232 strani, ilustr.

V zgodovinopisni zbirki *Korenine*, ki jo izdaja založba Nova revija, je lani izšla študija mag. Zvonka Berganta *Slovenski klasični liberalizem. Idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921*. Študija je pomemben prispevek za preučevanje liberalizma kot sistema urejevanja družbenih zadev na Slovenskem, saj je, če si sposodimo misel iz spremne besede prof. dr. Janeza Juhanta *Liberalizem na Slovenskem* (str. 9-12), posebej dragocena njena "kritična umestitev liberalizma v slovenske narodne procese ter primerjava in povezava liberalcev z delovanjem katoličanov" (str. 12).

Avtor je svojo študijo časovno smiselno vpel med leti 1891 in 1921. Kot opozarja v *Uvodu* (str. 13-17) je namreč leta 1891 začelo delovati liberalno Slovensko društvo, s čimer se je liberalna idejnopolitična stran - po oblikovanju Katoliškega političnega društva leta 1890 - tudi sama politično organizirala. Druga pomembna zarezna v politično-zgodovinskem razvoju slovenskega liberalizma je leto 1921. Tedanji liberalni tabor, ki je na volitvah v Ustavodajno skupščino Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 28. novembra 1920 dobil skupaj 13 poslanskih mandatov, katoliška Slovenska ljudska stranka pa 14 (s tem sta se liberalna in katoliška stran na neki način vrnili k izhodiščnemu stanju v začetku devetdesetih let 19. stoletja, ko je bil njun politični položaj izenačen), je namreč s sprejemom Vidovdanske ustave 28. junija 1921 dosegel enega od svojih največjih političnih uspehov. Vidovdanska ustava je uveljavila državni centralizem in jugoslovanski nacionalni integralizem, to je narodnopolitični program, za katerega se je glavnina liberalnega tabora z vso močjo zavzemala. V ustavo je bil vključen tudi t. i. kanceliparagraf, čigar sprejetje so liberalci zagovarjali že v habsburški monarhiji. Avtor je v *Uvodu* posebej pojasnil tudi podnaslov svoje študije *Idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921*. Kot pravi je "morda nekoliko zavajajoč", kajti v študiji se je omejil na razmere in stališča liberalcev tedanje Kranjske, tako da slovenskih liberalcev v ostalih slovenskih pokrajinah in njihovih posebnosti ni obravnaval. Kljub temu pa meni, da je "uporaba besede 'slovenski' (...) do neke mere upravičena, saj se je razmerje med katoliškim in liberalnim taborom s Kranjskega in s tem tudi koncept liberalizma, ki so ga razvili kranjski liberalci, uveljavljal (kljub njihovim posebnim razmeram in s tem političnim vprašanjem, ki so se tam zastavljala) tudi v ostalih slovenskih deželah, tako sta programa goriške Narodno napredne stranke in Narodne stranke za Štajersko slična programu kranjskih liberalcev". Kot dodatni razlog, ki utemeljuje uporabo oznake "slovenski" pa avtor vidi "v dejstvu, da je bilo na Kranjskem slovensko prebivalstvo v večini in da je to dejstvo dodatno vplivalo na posebnost slovenskega liberalizma" (str. 15).

Študija je razdeljena na troje temeljnih vsebinskih sklopov. V prvem, *Prelom z aristotelsko-sholastičnim konceptom* (str. 19-26), avtor skozi razčlembu filozofske misli Thomasa Hobbsa in Johna Lockeja predstavi filozofske temelje liberalizma oziroma liberalni prelom z aristotelovsko-sholastičnim pogledom na človeka in družbo. Ko se ustavi pri Hobbsu, prikaže njegov pogled na posameznika oziroma njegove pravice, ki so izvor katere koli institucije in s tem tudi načela (vladarske) suverenosti; te ne utemljuje več Božja oblast, pač pa iz soglasja vseh članov družbe izhajajoča oblast ljudstva. Avtor ugotavlja, da se torej pri Hobbsu pojavijo ideje, ki so postale izhodišče kasnejše liberalistične teorije in temelj raznih deklaracij o človekovih pravicah, ki so jih, kot opozarja, "poznali tudi slovenski liberalci" (str. 21). Enako so bili za kasnejšo liberalistično misel pomembni pogledi Johna Lockeja, ki je zlasti z utemeljitvijo instituta zasebne lastnine in vloge države kot njene prve zaščitnice bistveno vplival na "oblikovanje liberalističnih političnih načel oziroma na nastanek različnih deklaracij" (str. 23). Avtor nato opozarja na ključne programsko-politične deklaracije, ki so vodile k liberalizmu kot političnemu sistemu: *Listino pravic* (*Bill of Rights*, 1689), *Virginijsko deklaracijo o pravicah* (*Virginia Declaration of Rights*, 1776) in *Deklaracijo o pravicah človeka in državljana* (*La déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 1789) francoske meščanske revolucije. V zvezi s slednjo ugotavlja, da je seveda prva uresničila večino liberalnih idej - načelo enakopravnosti in svobode, svobode izpovedovanja lastnega prepričanja, svobodo misli in tiska in načelo ljudske suverenosti. Pri tem pa pravilno opozarja, da je bila *Deklaracija o pravicah človeka in državljana* glede načel enakosti in svobode dejansko omejena, ker je podelitev volilne pravice pogojevala s posameznikovim premoženjskim stanjem, kar je pomenilo privilegiranje višjega meščanskega stanu.

V drugem vsebinskem sklopu *Razmerje med katolištvom in liberalizmom v 19. stoletju* (str. 27-42) avtor obravnava temeljna vprašanja tega razmerja v idejno razgibanem 19. stoletju. Razmerje med katolištvom in liberalizmom je opredeljevalo različno razumevanje vloge religije in Cerkve v življenju posameznika in družbe, kar je privedlo do konfrontacije med staro družbo, katere pomemben del je predstavljala Katoliška cerkev, in novo (liberalno) družbo. Tako je vodstvo Katoliške cerkve še vedno vztrajalo pri hierarhičnem modelu krščanske družbe, po katerem je krščanstvo v celoti določalo tako posameznikovo kot družbeno življenje, liberalci pa so se takemu pojmovanju uprli. Tudi sami verni so v verniku, kot pravi, videli "samostojnega posameznika, ki v verovanju, delovanju in mišljenju (lahko) upošteva krščanska načela, a se zanje odloča svobodno - saj je ugotovil, da so ta v skladu z zakonom in resnico, ki ju je odkril v svoji notranjosti, oziroma z njegovo vestjo - in ne ker jih je predpisala kakršna koli svetna ali verska avtoriteta, pa četudi Cerkev, ki za svojo avtoriteto trdi, da je Božjega izvora" (str. 28). Hkrati naj bi po liberalnem pojmovanju Cerkev in država hodili vsaka svojo pot, kajti "medtem ko ima družba skupnostni značaj, pa religija zadeva le posameznika oziroma njegovo razmerje med vernikom in Bogom" (str. 29). Avtor nato nadaljuje razčlemba razmerja med katolištvom in liberalizmom z odzivom katoliške strani. Predstavi poglede intransigentnih katoličanov, ki so poudarjali nespravljivost katoliških in liberalnih načel in liberalnih katoličanov, ki so želeli pokristjaniti liberalna načela, ali kot pojasnjuje, ki so "skušali vzpostaviti ravnotežje med abstraktnimi načeli tako katolištva kot liberalizma in njihovim udejanjenjem v

konkretnih razmerah" (str. 30). Ob tem posebej obravnava še stališča tedanjega vodstva Katoliške cerkve o svobodomiselnih idejah in konkretnih razmerah, ki jih je udejanjenje teh idej povzročilo. Na osnovi razčlenbe različnih papeških pisem in okrožnic (Gregorja XVI., Pija IX. in Leona XIII.) ugotavlja, da je vodstvo Cerkve "do pravic, svoboščin in liberalnih načel o ureditvi družbe zavzelo sprva povsem negativno stališče; kasneje je svoje gledanje nekoliko omililo" (str. 38). Iz tega izpelje po našem mnenju pomemben sklep, da je Anton Mahnič, "kot je razvidno iz primerjave njegovih spisov z naukom vodstva Cerkve, le dosledno skušal uveljaviti cerkvena stališča v konkretnem življenju, pri tem pa je v svojem idealizmu prezrl dejstvo, tako kot ga je prezrlo tudi samo vodstvo Cerkve, da med načeli in stvarnostjo vedno obstaja razkorak" (str. 39).

Po prvih dveh vsebinskih sklopih, ki sta dejansko gnoseološki uvod v študijo, avtor preide k njenemu jedru. V tretjem, najboljšežnejšem sklopu *Idejno-politični značaj slovenskega liberalizma /1891-1921/* (str. 43-153) obravnava idejnopolični in socialnogospodarski značaj slovenskega liberalizma kot se je v letih 1891-1921 kazal v idejnih, političnih in socialnogospodarskih nazorih in delovanju liberalcev na Kranjskem. Najprej predstavi začetke liberalizma na Slovenskem, ko se je od srede 19. stoletja postopoma oblikoval slovenski liberalni tabor. Pri tem ugotavlja, da liberalni mladoslovenci svojega poudarjanega svobodomiselnega nazora nikoli niso razumsko utemeljili oziroma dogradili (str. 45). To ugotovitev ponovi pri obravnavi programskega značaja slovenskega liberalizma ob oblikovanju liberalnega Slovenskega društva leta 1891. Korenine slovenskega liberalizma zato vidi v liberalnem sklicevanju na programsko-politični dinamizem v letu 1848 in v sklicevanju na tedanji slovenski narodnodružbeni program. Ta se je po liberalnem tolmačenju zavzemal, naj se v družbi *ново* polagoma razvija iz *starega*, ob poudarku, da se seveda ohrani vera kot eden temeljnih dejavnikov, s katerim se identificira slovensko ljudstvo. Liberalci so ob tem vztrajali še pri načelni liberalni zahtevi po odpravi privilegiranih stanov in pri zavračanju absolutizma (str. 55, 57-58).

Seveda se sedaj zastavi vprašanje, kakšna izhodišča so slovenski liberalci kljub neizdelanim programskim osnovam zagovarjali glede drugih osnovnih liberalnih maksim, saj so vendarle bili vpeti v konkreten zgodovinski čas in konkreten družbeni, politični in nacionalni razvoj. Avtor je na to vprašanje vsebinsko zelo podrobno odgovoril in v tem vidimo pomembno kvaliteto njegove študije. Tako obravnava poglede Narodno napredne stranke (NNS) na posameznika in svobodo, ki zavzemata osrednje mesto liberalne misli. Opozarja, da je bilo slovenskim liberalcem prvo izhodišče njihovega razumevanja liberalizma in njihovega političnega delovanja narodnostno načelo oziroma narodnoemancipacijsko prizadevanje. Njegovo zgodovinsko uresničitev so po oblikovanju Kraljevine SHS videli v narodno-političnem uveljavljanju jugoslovanskega nacionalnega integralizma. In pri tem so, kot poudari avtor, vprašanje posameznika in svobode - mimo konkretne idejne, družbene in politične osmislitve temeljnega liberalnega izhodišča o svobodi posameznika (kot pozitivni svobodi, to je "svobodi za") - razrešili takole: prvenstvo nad svobodo ima narod (slovenski ali jugoslovanski - op. J. P.) in ne posameznik, kajti pomen svobode, ki je potrebna posamezniku so podredili pomenu svobode, ki so jo pripisovali narodu (str. 78). Kakšna sta pri tem bila usoda ali bolje položaj posameznika, torej ni bilo v ospredju njihovega razmišljanja.

Kar zadeva druga označevalna idejnopolična vodila liberalizma avtor obravnava poglede slovenskih liberalcev na vero in Cerkev oziroma vprašanje antiklerikalizma in kulturni boj. V zvezi s prvim vprašanjem najprej opozarja, da se - kar je veljalo zlasti za starejšo generacijo do leta 1918 - slovenski liberalci niso imeli za nasprotnike Cerkve in krščanstva kot takih, ampak klerikalizma. Tega tolmači kot politično izrabljanje krščanske vere in njene skrivnosti s pomočjo t. i. nadnaravnih sredstev (str. 82). Vprašanje liberalnega antiklerikalizma pa strne takole: izhajalo je iz svobodomiselnega prepričanja tistih, ki so bili tako kristjani kot liberalci, njihovo prepričanje pa jih je "postavilo na drugačno stališče do razumevanja vloge vere in Cerkve v družbi in v posameznikovem življenju". Šlo je torej za nasprotovanje temu, "da bi Katoliška cerkev in duhovščina lahko določili norme in zapovedi, ki jih morajo verniki upoštevati tudi pri družbenopolitičnem delovanju". Nasprotovanja med liberalno in katoliško stranjo (na to avtor posebej opozarja tudi pri obravnavi vprašanja vloge med njima) pa zaradi njenega vztrajanja pri svojih stališčih ni bilo mogoče preseči. Zato se je nasprotovanje med njima "namesto v konstruktivno polemiziranje spremenilo v medsebojno obsojanje in napadanje" (str. 90). Obsodbe in napadi so bili različnih stopenj in oblik. Ena med njimi je bil kulturni boj, ki ga avtor za slovenski primer pojasnjuje kot boj "za premoč med katoliškimi in liberalističnimi načeli" (str. 95). Liberalci so ga vodili na področju šolstva in zakonskega prava in si na ta način prizadevali za laiciziranje države.

V zaključnem delu tretjega vsebinskega sklopa avtor obravnava vprašanje razrednega značaja in (ne)demokracije Narodno napredne stranke, njene poglede na gospodarsko in socialno vprašanje in odziv znotraj liberalnih vrst na liberalno razumevanje gospodarsko socialne problematike. Poudarja, da sta NNS vodila socialni ekskluzivizem, to je zgolj zagovarjanje interesov slovenskega meščanstva in nedemokracijo odklanjanje splošne in enake volilne pravice. Liberalci so premalo pozornosti posvetili tudi široko organiziranemu gospodarskemu delovanju. Na osnovi teh dejstev ugotavlja, da so liberalci, ki jih je nenehno politično zavirala odsotnost kompleksno oblikovanega socialnega programa - zavedali pa so se nujnosti reševanja socialne problematike -, "imeli (in zamudili) priložnost, da bi se približali ljudstvu". Kot opozarja, je namreč reševanje socialne problematike bila "možnost, da slovenski narod povežejo z liberalizmom". In nadaljuje: "Kolikor bi se znali odpovedati svojemu elitističnemu položaju in se lotiti tudi konkretnega dela v korist širših narodovih množic, bi jim morda uspelo, če ne izpodbiti, pa vsaj omajati dotedanji položaj duhovščine in katoliške stranke med ljudmi." (str. 134) Kot vemo, pa jih je katoliška stran prehitela s Krekovo podrobno združeno in socialnopolitično akcijo na podeželju in med delavstvom.

Kritiko, ki se je zaradi liberalnega socialnopolitičnega elitizma porodila znotraj liberalnih vrst, avtor obravnava na koncu študije. Predstavi nastop Narodno radikalne mladine, oblikovanje Ravniharjeve Slovenske gospodarske stranke in fenomen tednika Nova doba, ki je izhajal v Kamniku. Njegova predstavitev se lepo dopolnjuje z dosedanjimi zgodovinsko opisnimi obravnavami omenjenih liberalnih skupin. Pri tem naj omenimo, da predstavlja eno izmed odlik njegove študije dobro poznavanje ustrezne zgodovinske literature in izvirnega liberalnega tiska, ki, kar zadeva predmet njegove obravnave, v glavnem pomeni primarni zgodovinski vir.

Tretjemu vsebinskemu sklopu, ki ga avtor zaključi z ugotovitvijo, da sta bili "mogočna katoliška organiziranost na vseh področjih posameznikovega in narodovega življenja ter močna idejna, zlasti pa finančna odvisnost od obstoječe liberalne stranke (...) verjetno med glavnimi razlogi za neuspešne poskuse teh (omenjenih, op. J. P.) struj, ko je šlo za demokratizacijo tedanje slovenske liberalne politike" (str. 153), sledijo *Izbrani dokumenti* (str. 155-205). *Izbrani dokumenti* so dobrodošel dodatek k študiji, saj je v njem objavljeno sedem najvažnejših programsko-političnih besedil, ki so jih v letih 1891-1921 oblikovali liberalci na Kranjskem oziroma - ob oblikovanju vseslovenske Jugoslovanske demokratske stranke leta 1918 - slovenski liberalci. Objavljeni so: Resolucije z ustanovnega shoda Narodne stranke za Kranjsko z dne 29. novembra 1894; Program narodno-napredne stranke, sprejet na shodu njenih zaupnikov 18. julija 1901; politično-programska razmišljanja Karla Trillerja "Pred shodom zaupnikov narodno-napredne stranke" iz marca 1906 (njegova razmišljanja so v veliki meri določila program, ki ga je NNS sprejela konec leta 1906); Program Narodno-napredne stranke, ki ga je oblikoval eksekutivni odbor stranke novembra 1906; Program Slovenske gospodarske stranke iz marca 1907; Program Kmetijske stranke za Notranjsko iz marca 1907 in Program Jugoslovanske demokratske stranke iz leta 1918. *Izbrani dokumenti* smiselno dopolnjujejo avtorjevo študijo, saj njihova objava bralcu omogoča tudi neposredni vpogled v idejnopolično misel liberalcev v osrednji Sloveniji v letih 1891-1921. Posebno kvaliteto študije predstavlja tudi skrbno izbrano slikovno gradivo, ki se lepo vključuje v njeno besedilo. *Izbranim dokumentom* sledi *Sklep* (str. 207-211), v katerem avtor zgoščeno predstavi svoje ugotovitve. Med njimi bi poudarili njegovo točno končno ugotovitev: "Slovenskim liberalcem, čeprav so se sklicevali na svojo izobrazbenost, svobodomiselnost, demokratičnost in naprednost, ni uspelo, da bi se dvignili iz konservativnih družbeno-političnih okvirov in v slovenski družbi uveljavili institucije, ki bi jo pripeljale v dobo modernosti, kar je bila temeljna zasluga liberalcev v razvitih državah" (str. 211). *Sklepu* sledijo kratek biografski zapis o avtorju v angleškem jeziku (str. 213), angleški prevod sklepnih misli (str. 215-220), seznam *Virov in literature* (str. 221-225) in *Imensko kazalo* (str. 227-230).

Ob koncu lahko poudarimo, da je Bergantova študija, ki je za tisk prirejena magistrska naloga ubranjena 1. julija 1998 na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, dobrodošla novost v slovenski humanistični znanosti. Obravnava namreč eno od pomembnih vprašanj, katerih sistematično in interdisciplinarno izpeljana razjasnitev je nujno potrebna, če želimo danes, na začetku 21. stoletja, celostno razumeti in ovrednotiti novejši slovenski idejni in politični zgodovinski razvoj. V tem smislu se je avtor lotil zahtevnega in v marsičem pionirskega dela, kajti doslej so na Slovenskem le redki avtorji obravnavali idejnopolični razvoj slovenskega liberalizma, kot predmet posebej osredotočene in tudi v obsežnem študiju tuje literature in virov utemeljene raziskave pa še nihče. Študijo je zato treba sprejeti in razumeti kot tehtno vsebinsko širitev sedanjega zgodovinsko-družboslovnega spoznavnega procesa na Slovenskem. Zlasti še, ker se v njej srečamo z idejnopolično usmeritvijo, ki je v svojem času odločilno zaznamovala evropsko zgodovino, svoje mesto pa je našla tudi v slovenskem zgodovinsko-političnem razvoju, še bolj pa v politični stvarnosti zadnjih let.

Jurij Perovšek

B o r i s M l a k a r : Tragedija v Cerknem pozimi 1944. Goriška Mohorjeva družba (Naše korenine, 11), Gorica 2000, 161 strani, ilustr.

Študija dr. Borisa Mlakarja z naslovom *Tragedija v Cerknem pozimi 1944* govori o dogodkih, ki so bili zgodovinopisni in tudi širši javnosti že znani, vendar ne v celostnem obsegu in z različnimi interpretacijami. Gre za raziskavo tragičnih dogodkov v Cerknem konec januarja in v začetku februarja 1944, ki jih je povzročil nemški napad na partijsko šolo v Cerknem 27. januarja 1944, čemur je sledila 3. februarja 1944 usmrtitev skupine domačinov, ki so jih partizanske oblasti obtožile izdaje partijske šole in jim s tem pripisale krivdo za žrtve ob nemškem napadu na omenjeno šolo. V časovnem razponu enega tedna se je torej dogodila tragedija v dveh medsebojno vzročno-posledično povezanih dejanjih, v kateri se prepleta okupatorjevo nasilje nad slovenskim narodom z nasiljem znotraj samega naroda, to je z nasiljem partizanskega gibanja nad domačim nasprotnikom oziroma nad ljudmi zadržano držo do partizanov. To nasilje je v cerkljanski tragediji zahtevalo skupno 64 človeških življenj.

Osrednje vprašanje Mlakarjeve študije je naslednje: ali je nemški napad na partijsko šolo resnično povezan z izdajstvom in je z le-tem mogoče razložiti ostro ukrepanje partizanskih oblasti proti domnevnim izdajalcem; če napad ni bil izzvan z neposredno izdajo šole, je bila obsodba domačinov februarja 1944 krivična, žrtve pa nedolžne. Ob tem študija odpira in pojasnjuje niz vprašanj, ki so povezana s to temeljno dilemo.

Avtor ugotavlja, da so bili ti dogodki v preteklosti pogosto prikazovani enostransko, z določeno tendenco, da so bili umeščeni v določene ideološko-politične okvire, ter da so spomin, prizadetost in različne interpretacije teh dogodkov še vedno živo prisotni, zlasti med Cerkljani. Avtor je rojak iz Cerknega, zato poglobljena analiza takratnega dogajanja zanj ne predstavlja samo strokovnega izziva, ampak tudi nekakšno oddolžitev rojstnemu kraju. Vse to ga je vzpodbudilo k natančni rekonstrukciji te, kakor pravi, "temačne strani" primorskega partizanstva, za katerega sicer poudarja, da je bil njegov dosežek z narodnopolitičnega vidika pozitiven.

Monografija v uvodu prinaša strnjen pregled zgodovinskega dogajanja na Cerkljanskem pred drugo svetovno vojno in v začetnih obdobjih organiziranja protifašističnega upora v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda in pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, nato pa se ustavi v jesenskih mesecih leta 1943, tj. v obdobju neposredno po kapitulaciji Italije, ko Cerkno postane središče partizanskega ozemlja na severnem Primorskem, pa tudi pomembno zaledje gorenjskemu osvobodilnemu gibanju. Takrat so se v Cerknem zvrstili nekateri dogodki, ki so že v delni povezavi z naslovno temo. Partizanski varnostno obveščevalni organi so namreč zaznali okrepljeno delovanje skupine Cerkljanov, ki so bili do partizanske strani zadržani, kritični, oziroma ji bolj ali manj nenaklonjeni. Nekateri med njimi so sumili povezav z Gestapom na Gorenjskem, kjer je Helmutu Rozumeku kar nekaj časa uspevalo igrati vlogo partizanskega simpatizerja. Partizansko vodstvo pa je bilo vznemirjeno tudi zaradi delovanja britanskega

majorja Darewskega, vodje vojaške misije Livingston II, ki je v času, ko so zahodni zavezniki še imeli svoje misije v štabu Draže Mihailovića, vzpodbujal nekatere Cerkljane, naj organizirajo ilegalne četniške oziroma plavogardistične krožke. Poglobljanje politične diferenciacije je torej očitno zajelo tudi Primorsko in politične razmere so tudi tam postajale vse bolj napete.

Konec oktobra in v začetku novembra 1943 so organi VOS aretirali kakšnih 15 Cerkljanov in nekaj desetini v glavnem gorenjskih partizanov, domnevnih gestapovskih vrinjencev. Med aretiranimi Cerkljani je bil središčna osebnost rudniški inženir Hubert Ranzinger, ki je dejansko imel zveze s pripadniki četniškega gibanja v Ljubljani in je vsaj propagandno poskušal delovati v tem smislu tudi v Cerknem. Izredno vojaško sodišče ga je obsodilo na smrt. Takrat sta bila aretirana tudi oba kaplana iz Cerknega, tj. Lado Piščanc in Ludvik Sluga. Piščanc je v partizanskih očeh veljal za glavnega organizatorja t.i. bele garde, kot takega pa ga je na zaslišanju označil tudi Ranzinger. Sodil je k manjšemu delu primorske duhovščine, ki je bila zaradi vodilne vloge komunistov do Osvobodilne fronte in partizanstva zadržana od vsega začetka. Že leta 1942 naj bi svaril ljudi pred nevarnostjo komunizma. Vendar v javnih nastopih le-tega ni napadal, še manj pa partizanstva in je svoje prepričanje izpovedoval v ožjem krogu zanesljivih znancev (npr. učiteljici Pavli Paa, kateri je posredoval tudi protikomunistično brošuro "V znamenju osvobodilne fronte"). Zaradi nezadostnih obremenilnih dokazov sta bila med ostalimi aretiranimi Cerkljani jeseni 1943 zaenkrat izpuščena tudi oba imenovana duhovnika.

Sledi predstavitev dela in pomena jeseni 1943 ustanovljene pokrajinske partijske šole, ki je pred nesrečnim dogodkom gostovala v različnih krajih, v Cerkno pa se je preselila šele 21. januarja 1944, ko je že bil v teku njen šesti tečaj s 109 tečajniki. Značilno je, da nobeden od predhodnih tečajev ni vključeval tako visokega števila tečajnikov in da je ves čas bilo prisotno vprašanje učinkovite zaščite šole v obliki močnejše zaščitne enote, kar pa kljub prizadevanjem vodstva šole ni bilo uresničeno; s preselitvijo v Cerkno pa je taka neposredna zaščita nekako stopila v ozadje v prepričanju, da močne partizanske enote na Cerkljanskem zagotavljajo ustrezno varnost tako šoli kot kraju. To pa se je izkazalo kot zmotno in usodno.

Napad na šolo je izvedla Teichmannova 2. četa 2. bataljona Heine iz 139. rezervnega planinskega polka (s sedežem v Postojni) iz ne tako oddaljene nemške postojanke v Idriji, kjer je bataljon sicer imel nalogo zagotavljati nemoteno izkoriščanje tamkajšnjega rudnika živega srebra. V skladu z okupatorjevo taktiko nenadnih vdorov manjših enot v partizansko zaledje, hitrega udara na izbrani cilj in enako hitrega umika, čemur so se partizanske enote težko učinkovito zoperstavljale, je omenjeni specializirani planinski enoti uspelo partizane popolnoma presenetiti in prizadejati njihovim zalednim ustanovam v Cerknem hude izgube. Mlakar je v veliki meri s pomočjo na terenu zbranih podatkov natančno in slikovito rekonstruiral smer prodora Teichmannove čete, ki je štela 138 mož, iz Idrije v Cerkno, kjer je 27. januarja okoli osme ure zjutraj izvedla uničujočo, približno eno uro trajajočo akcijo. Toliko časa je namreč preteklo, preden so partizanske enote začele protinapad. Omenimo naj, da v zvezi z nemotnim prodorom nemške enote v partizansko Cerkno Mlakar izpostavlja pomanjkljivost v razporeditvi partizanskih brigad 31. divizije nad Cerknim, ki so glavno

pozornost posvečale okupatorjevim silam na gorenjski strani, smer proti Idriji pa je dejansko ostala nezavarovana.

Nemški napad na Cerčno je partizanski strani povzročil 50 žrtev (med njimi je bila tudi ena mladoletna civilna oseba), medtem ko je okupator imel enega samega padlega. Razen plenjenja in požiga nekaj gospodarskih poslopij Teichmannovi vojaki niso izvajali nasilja nad tamkajšnjim civilnim prebivalstvom, temveč je bila njihova akcija usmerjena na točno določen cilj. Cilj napada je bila namreč podoficirska šola 31. divizije, ki pa se je pred tem preselila drugam, v njene prostore pa se je naselila partijska šola, česar pa v štabu bataljona Heine še niso vedeli. Tako je nemška enota vpadla v Cerčno v prepričanju, da napada podoficirsko šolo in je šele kasneje ugotovila, da je dejansko napadla partijsko šolo. S tem Mlakar trditve o izdaji partijske šole prikaže kot neosnovane, poudarja pa, da je bataljonska obveščevalna služba prek različnih drugih virov (npr. od aretiranih oseb, ujetnikov) gotovo pridobivala podatke oziroma marsikaj zvedela o dogajanju v Cerknem (mdr. tudi o omenjeni podoficirski šoli), o pomembnosti Cerknega pa je nenazadnje lahko tudi sama logično sklepala.

Za partizansko vodstvo ni bilo boleče le veliko število žrtev. Vprašanje žrtev se je namreč povezovalo tudi z občutljivim vprašanjem odgovornosti vojaško-političnih vodstev (konkretno štabov devetega korpusa in 31. divizije ter pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko) glede zagotavljanja varnosti zalednim ustanovam in pa z dejstvom, da je med žrtvami bilo mnogo partijskih tečajnikov (24 udeležencev 6. tečaja in 2 udeleženca 5. tečaja) - za partijo vsekakor obetajočih kadrov, sicer ne bi bili poslani na partijsko šolanje. Avtor navaja, da se je v stanju nekakšnega šoka kar samo po sebi ponujalo vprašanje izdajstva, ki bi partizansko vodstvo razbremenilo nedvomno težke odgovornosti. Vzdušje takole ilustrira: "Hipoteza o izdajstvu je, kot se spominjajo nekateri pričevalci, od prvega trenutka "visela v zraku". Bilo je potrebno samo izreči besedo na glas in izdaja je zaživela. To je bila pravzaprav logična pomisel, saj je bilo takrat ozračje že polno sumničenj in nezaupanja..." (str. 106)

Sum o izdajalcu / izdajalcih se je ustavil kar pri celi skupini oseb (!), na katere so bile partizanske oblasti že od prej pozorne zaradi njihovega prepričanja ali pa npr. kar zaradi kritičnih izjav, ki so jih te osebe izrekale v pogovorih bolj mimogrede. Sledila je hitra reakcija, namreč aretacija 15 Cerkljanov v noči z 2. na 3. februar 1944, s čimer se je začel odvijati drugi del tragedije. Nekateri so, potem ko so doživeli aretacijo jeseni 1943, bili sedaj že drugič aretirani (duhovnika Piščanc in Sluga, učiteljica Paa). Vsi so bili obsojeni na smrt in nad štirinajstimi obdolženci je bila na Lajšah nad Cerknim smrtna obsodba tudi izvršena, petnajstemu obsojencu, Josipu Bavconu, pa se je uspelo rešiti iz brezna. Cerkljanska drama, katere simbolna osebnost v njenem drugem delu je Lado Piščanc, pa se je povsem zaključila šele v majskih dneh leta 1945. Takrat so varnostni organi aretirali in usmrtili mater februarja 1944 ustreljene učiteljice Paa, ki je bila prepričana v hčerkino nedolžnost in je to prepričanje javno izpovedovala, s čimer je postala za partizansko oblast nadležna in neprijetna pričevalka predvsem drugega dela cerkljanske tragedije.

Značilno je, da je celoten postopek proti izdajstvu osumljenim in obdolženim Cerkljanom vodil VOS (in ne vojaško sodišče) ob pomoči in sugestijah lokalnih ter pokrajinskih partijskih organov. Dalje je značilno, da konkretna krivda aretiranim

ni bila dokazana in se je tudi komunike, ki je javno razglasil usmrnitev petnajsterice Cerkljanov, moral zadovoljiti z obtožbami splošnega značaja. Zaradi pomanjkanja krivdnih dokazov se je v velikih težavah znašla tudi kampanja proti t.i. cerkljanskim izdajalcem, ki jo Mlakar pronicljivo analizira. Tisti, ki so bili zadolženi za izvedbo te kampanje, namreč od pristojnih niso mogli pridobiti konkretnih podatkov, brez le-teh pa je bilo seveda nemogoče uspešno prepričevati ljudi. V zvezi z ugotavljanjem osebne odgovornosti za sprejeto odločitev izreka smrtnih obsodb Mlakar na osnovi arhivskih virov ugotavlja, da je bila takšna odločitev sprejeta na pokrajinskem komiteju KPS za Primorsko in nato posredovana pokrajinski komisiji VOS. Ko se skuša približati od forumske k osebni odgovornosti, postavi domnevo, da sta o usmrtitvah odločala sekretar CK KPS Franc Leskošek, ki se je takrat mudil na Primorskem in član PK KPS za Primorsko dr. Aleš Bebler; takšna domneva je logičen nasledek analize nekaterih objektivnih dejstev, ni pa zanjo mogoče najti potrditve v dokumentih.

Kako je človeško življenje med vojno izpostavljeno prepihu, kako na eni strani malo šteje oziroma ga je mogoče mimogrede izgubiti, po drugi strani pa po srečnem naključju in kar po čudežu ohraniti, priča npr. že omenjeni primer Bavcona, ki je po rešitvi iz jame preostanek vojne preživel v Gorici, se po vojni javil partizanskim oblastem, bil sicer obsojen na leto in pol dolgo zaporno kazen in nato živel pod nadzorom, pa vendarle je umrl naravne smrti v osemdesetih letih. Ali pa drugi primer: spisek oseb, ki so jih po napadu na partijsko šolo organi VOS nameravali aretirati, je bil daljši od dejanskega števila aretiranih oseb, ker nekatere osebe v trenutku izvajanja aretacij niso bile dosegljive. S precejšnjo upravičenostjo lahko domnevamo, da bi tudi one doživele smrtno obsodbo, če bi bile aretirane takrat kot zgornja petnajsterica, kajti vsi aretirani so bili usmrčeni. Toda kasneje, ko je minil prvi šok, so jih v glavnem pustili pri miru.

Mlakarjeva študija potrjuje, kako pomembno je za doumevanje naše preteklosti poznavanje in upoštevanje dogajanj na lokalni ravni, kjer je mogoče osvetliti dogajanje z najrazličnejših zornih kotov, ga tako rekoč rentgenizirati. Na ravni mikrosgodovine pridejo do izraza in svojega pomena npr. medosebni odnosi, odločitve in odgovornost posameznika, pomen ustnega izražanja mnenj oziroma govoric, pa faktor slučajnosti, česar pri t.i. velikih temah ni mogoče v takem obsegu upoštevati, marsikdaj pa tudi ne odkriti oziroma zaznati. Po drugi strani pa predstavljena študija ni tipična lokalna študija, saj so se v dogodkih, ki jih obravnava, skristalizirali skoraj vsi najpomembnejši vidiki in elementi, ki so opredeljevali položaj slovenskega naroda v času druge svetovne vojne. Poleg tega udeleženci cerkljanske tragedije v njenem drugem delu niso bili le domačini, pa tudi odmev je presegal lokalne okvire.

Tematika cerkljanskih žrtev posega v izjemno občutljivo dogajanje, saj med drugim odpira boleče vprašanje velikega števila človeških žrtev in odgovornosti za izgubo v glavnem mladih človeških življenj in odpira problematiko prepletanja narodnoosvobodilnega boja z revolucijskim, kar je tudi Primorčce (raz)delilo, čeprav v dosti manjši meri kot v Ljubljanski pokrajini. Zato tragičnost cerkljanskih dogodkov še vedno v živo zadeva posameznike na povsem osebni ravni z obeh prizadetih strani, zahaja pa tudi na aktualno politično-ideološko raven. Na vse to avtor opozarja in si prizadeva biti stvaren, kar mu tudi uspeva. Izhaja iz vojnih

razmer, katerih zakonitost je tudi ta, da eno nasilje porodi novo nasilje, da se sodbe marsikdaj izrekajo hitro in se zato dogajajo tudi človeške zmote.

Skrbno napisano delo sloni na avtentičnem arhivskem gradivu in številnih povojnih pričevanjih, od katerih so nekatera posredna. Kot je avtor zapisal v epilogu, si je prizadeval objektivno in neprizadeto razčistiti vprašanje vzrokov, ki so botrovali tragediji v zvezi s šestim partijskim tečajem ter vprašanje očitanega izdajstva skupini Cerkljanov. Obsežna zbrana dokumentacija in skrbno tehtanje argumentov za in proti, vztrajno postavljanje vprašanj in iskanje logičnih odgovorov, pri čemer pusti do besede predvsem dokumentom, sami po sebi najbolj verodostojno potrjujejo avtorjevo težnjo k objektivnosti in delujejo prepričljivo. Nekaterih odprtih vprašanj mu ni uspelo povsem razčistiti, toda na temeljno vprašanje je odgovor nedvoumen - partijska šola ni bila izdana in februarja 1944 usmrčena skupina Cerkljanov je bila nedolžna. Mlakar tudi ni našel potrditve za tezo o izdajstvu načelnika štaba 31. divizije Milka Hojana.

Pripomnimo mogoče lahko le to, da bodo kumulativne opombe kritičnemu bralcu na nekaterih mestih oteževale natančno kritiko teksta, da bi bila strokovna uporaba monografije olajšana, če bi le-ta imela tudi kazalo osebnih imen, ali pa to, da bi mogoče kdo že zaradi zanimivosti želel kaj več zvedeti o dveh pripadnikih bataljona Heine, katerih izjave avtor upošteva.

Povsem na koncu pa naj opozorimo še na eno dobro značilnost Mlakarjeve knjige, ki jo zgodovinarji praviloma težko dosegamo. Delo, ki je gotovo usmerjeno k širšemu krogu bralcev, v prvi vrsti s Primorske, je namreč pisano izredno berljivo, a v izbranem jeziku.

Vida Deželak-Barič

V e r a H u t a r : Slovenski Rdeči križ (od septembra 1943 do septembra 1944). Dolenjska založba, Novo mesto 2000, 300 strani, ilustr.

Najbolj znana in tudi najpomembnejša svetovna humanitarna organizacija ima na Slovenskem že dolgo tradicijo in zaradi sprememb v državni pripadnosti tudi pestro in spremenljivo organiziranost. Vendar je tema Rdečega križa med zgodovinske izdelke skromno zastopana, takorekoč nedotaknjena. Le pred več desetletji je začel Martin Šlibar zbirati gradivo za zgodovino Rdečega križa na Slovenskem; v njegovem delu je osrednje mesto zavzemal prav čas med drugo svetovno vojno in po njej. Zbrano gradivo in elaborat¹ nista ugledala luči sveta, sta pa očitno bil deloma uporabljena v publikacijah, ki jih je o svojih predhodnikih izdal Rdeči križ Slovenije; med pisci je bila najmarljivejša Ivica Žnidaršič.² Manj

¹ Oboje hrani Arhiv Slovenije, fond 615, Rdeči križ Slovenije, fasc. 31.

² Rdeči križ Slovenije 1944-1974. (uredniški odbor: Maks Klanšek, Ivo Majdič, dr. Dušan Reja, Mira Svetina, Martin Šlibar, Ivica Žnidaršič). Ljubljana 1974; Ivica Žnidaršič: O začetkih in razvoju